

شنیدن خبرهای دست اول کنار خزینه

حمام‌ها زمانی که هنوز از عصر ارتباطات خبری نبود و ابزار و وسایل ارتباطی امروزی مانند تلگرام و اینستاگرام و... فراگیر نشده بود، مهم‌ترین و به‌روزترین مکان کسب اخبار و اطلاعات به شمار می‌رفتند. حمام‌های عمومی تهران که قدمت برخی از آنها به بیش از یک قرن می‌رسد، محلی بود که همه مردم از توانگر و تهیدست، معلم و شاگرد، عالم و عامی و پیر و جوان در آن آمد و رفت داشتند.

حمام عمومی مکانی برای شست‌وشو و نیز تنها محلی بود که نقش «پاتوق» را برای ساکنان هر محله داشت. برای دید و بازدید، برای رتق و فتق مسائل اجتماعی، برای خرید و فروش و تصمیم‌گیری همچنین درمان و معالجه، تدریس و تعلیم، صلح و آشتی، خبرگیری و خبررسانی همه به حمام می‌رفتند. در مواردی هم شاگردها برای تکمیل مباحث مورد بررسی خود در ساعات‌هایی که مدرس یا مراد به حمام می‌رفت، سراغ او را می‌گرفتند و به حمام می‌رفتند که نمونه‌هایی از آن در ادبیات ما آمده است. جالب اینجاست که موضوعات و مباحثی که در حمام بیان می‌شد همه جاگسترش می‌یافت و دهان به دهان می‌گشت. حتی برخی از این روایت‌ها در کتاب‌های تهران قدیم هم چاپ شده است. در حمام‌های عمومی نه خبری پنهان می‌ماند و نه تأخیری در انتشار آن روی می‌داد. این

محل‌ها «رسانه‌های خبری» آن زمان بودند. خبر «بخشیدن سله سلطنت محمود به حمامی» و «فقاعی» در ورودی حمام عمومی - که معتبرترین سند بی‌نیازی فردوسی و رد کردن بذل و بخشش سلطان محمود است - از همین «رسانه» به جامانده.

داریوش شهبازی، تهران‌پژوه، درباره پاتوق و نقش خبررسانی حمام‌ها در تهران قدیم می‌گوید: «حمام‌ها محل دست پیدا کردن به اخبار روز محله یا جامعه بود. به همین خاطر اغلب افراد تأثیرگذار محلی در این مکان گنجه می‌کردند. در همین راستا برخی از حمام‌ها پاتوق گروه‌ها یا اقشاری خاص به شمار می‌رفت. در سال‌های اواخر دوره پهلوی دوم «حمام سونا» پاتوق ورزشکاران معروف و برخی حمام‌ها هم پاتوق سرمایه‌داران معروف بود.»

بوقی که رئیس نظمیه تهران را بیکار کرد

موضوع:
بوق حمام
ویژگی:
اعلام ساعت کار
حمام برای آقایان و بانوان

در گذشته مردم برای اطلاع‌رسانی در مواقع خاص و حساس بوق‌هایی از شاخ حیوانات درست می‌کردند و یکی از مکان‌های مورد استفاده از این بوق‌ها، حمام بود. معمولاً بوق‌ها در ۲ نوبت به صدا در می‌آمد؛ یکی برای اعلام باز شدن حمام و دومی برای اعلام تبدیل حمام مردانه به زنانه. ساعت کار حمام‌ها هم به این شکل بود که حمام‌ها از ساعت ۳ بعد از نیمه‌شب تا ساعت ۸ صبح مردانه بود و از ساعت ۹ صبح زنانه می‌شد. اما صدای این بوق چه تداخلی با کار رئیس نظمیه تهران داشت؟!

محمود منیع، تهران‌پژوه با بیان مطالب بالا، گریزی به ماجرای استخدام «کنت دومونت فرت» ایتالیایی‌ال‌اصل نخستین رئیس نظمیه تهران می‌زند و تعریف می‌کند: «نخستین رئیس نظمیه ایران «آنتوان دو مونت فرت» ایتالیایی بود که ناصرالدین شاه در سفر فرنگ با او آشنا شده و برای داشتن یک نظمیه منسجم او را به ایران آورد. رئیس نظمیه تهران برای برقراری بهتر نظم در پایتخت دستور داده بود که مردم حق ندارند از ساعت ۱۲ شب تا ۵ صبح از خانه‌هایشان خارج شوند. دلیل این کار هم این بود که شناسایی در زمان آن‌ها ترسناک و مأموران نظمیه در این ساعت از شبانه‌روز هر کسی را که در کوچه و خیابان دیدند بازداشت کنند و به این ترتیب خانه‌های پایتخت‌نشینان را از دستبرد دزدان در امان بماند.»

به گفته این تهران‌پژوه، قصه استعفای این کنت ایتالیایی از گشت‌زنی شبانه در یکی از محله‌های تهران شروع شد. او در زمان نظارت، فردی را می‌بیند با عبا بی در دوش و بقچه‌ای زیر بغل به سمت حمام می‌رود. آقای کنت که حساسی از این نقش قانون تعجب کرده بود، خود را به مرد بی خیال می‌رساند و می‌گوید: «مگر نمی‌دانی در این ساعت کسی حق رفت‌وآمد در خیابان‌ها را ندارد؟» مرد بی‌خبر از همه جا هم در پاسخ می‌گوید: «من از نظمیه و حکومت نظامی و ساعت‌های ممنوع چیزی نمی‌دانم و فقط مطیع بوق حمامم که آن هم الان به صدا آمده و اعلام کرده که حمام باز است.»

محمود منیع از قصه جالب استعفا می‌گوید: «کنت با نامه استعفایش پیش ناصرالدین شاه می‌رود و می‌گوید: «در این شهر یا من باید دستور بدهم یا بوق حمام! ناصرالدین شاه هم استعفایش را قبول می‌کند.»

موضوع:
پاتوق اهالی

ویژگی:
حمام‌ها به‌مثابه وسایل ارتباط جمعی

همچنین برخی مراسم گل‌ریزان در حمام‌های قدیمی برگزار می‌شد. حمام خانم یا حمام قبله یکی از این محافل بود. در آن دوران مهدی قصاب از معتمدان محله بازار چه نایب‌السلطنه بود که ذکر خیرات و میراث او در محله ورد زبان اهالی بوده. او در گذر سر پولک قضایی داشت. اگر کسی با مشکلی مواجه می‌شد به گونه‌ای موضوع را به مهدی قصاب می‌گفت. او هم با اطلاع‌رسانی در محله همه را به گرمابه قبله دعوت می‌کرد و در همان زمان با جمع آوری کمک‌های مردمی مشکل چیه‌یه، هزینه درمان بیماران یا از دواج جوانان را فراهم می‌کرد. ارج و قرب حمامی‌ها به‌عنوان محرم راز مردم محله بسیار بود. اغلب افراد محله در حمام‌های عمومی از دیدن هم شاد می‌شدند و دور هم می‌نشستند و درباره وضع زندگی از یکدیگر پرس‌وجو می‌کردند. گاهی این گپ و گنده‌ها تا حوالی ظهر طول می‌کشید. آب روی هم ریختن یا کیسه و لیف کشیدن نوعی حرمت‌گذاری به همدیگر محسوب می‌شد.

آب آلو و لب‌خوری دم‌رخ‌تکن

موضوع:
خورده و خوراک در حمام

ویژگی:
رفع خستگی و تجدید قوا

حمام‌های تهران قدیم حکم مراکز دورهمی امروزی را داشتند؛ جایی که مردم در آن مدت‌ها وقت صرف می‌کردند و از اخبار روز با خبر می‌شدند، باهم اختلاط می‌کردند و بالطبع در این حال و هوا باید تجدیدقوایی هم انجام می‌شد و این، بخش خوشمزه ماجرا بود. سیدرسول امینی، تهران‌پژوه، درباره خوراکی‌های خوشمزه‌ای که در حمام در میان گسب و گفت‌های مردم مورد استفاده قرار می‌گرفت می‌گوید: «نخستین مشتری این خوراکی‌های خوشمزه بچه‌ها بودند. بسیاری از بچه‌ها با وعده همین خوراکی‌های خوشمزه بیه سوزش چشم بر اثر شست‌وشو با صابون و عذاب کیسه کشیدن‌های محکم را به تن می‌مالیدند و همراه بزرگ‌ترها راهی حمام سر بازار چه می‌شدند تا بعد از تحمل این همه سختی، به زعم خودشان دلی از عذاب آلوده شوند. اغلب در کنار حوض‌های حمام‌ها یک چهارپایه بود که روی آن یک تغار آلو و آب آلو و چند کاسه کوچک با قاشق‌های چوبی در کنارش قرار داشت و زمستان‌ها جایگزین آن آب لبو یا کمی سرکه بود که حسایی دلبری می‌کرد و میان بچه‌ها حسایی پر مشورتی بود.» به گفته امینی، البته این ماجرا در تابستان‌ها و فصل‌های گرم سال کمی متفاوت‌تر بود و اغلب نوشیدنی‌های خنکی مثل آب‌لیمو، شربت آلبالو، سکنجبین و هندوانه و... مصرف می‌شد و در زمستان‌ها هم که انار دانه شده پای ثابت خوراکی حمام‌ها بود. البته به مرور زمان و با تغییر سبک زندگی، نوشابه‌های زرد معروف با برند کاناداداری هم جزو جدانشدنی حمام‌ها شد که اغلب مشتری‌ها سفارش می‌دادند.

جنبش خزینه!

موضوع:
رویدادهای تاریخی
نصب دوشی در حمام

ویژگی:
نخستین حمام دوشی‌دار

تا سال ۱۲۳۲، مقارن با سلطنت ناصرالدین شاه قاجار، تهران ۱۵۳ حمام داشت و همه به شکل خزینه بودند، اما با ورود پسر یکی از سرداران ناپلئون حمام‌ها هم متحول می‌شوند. «پولاک» در کتاب سفرنامه خود نوشته، هر محله به تناسب جمعیت، حمام‌هایی داشت. محله ارگ که کاخ سلطنتی در آن مستقر بود، ۱۴ حمام داشت که از این تعداد ۵ باب آن عمومی بود و بقیه در مجاورت عمارت‌ها و خانه‌ها قرار گرفته بود و بیشتر جنبه خصوصی داشت.

ماجرای ایجاد نخستین حمام دوش‌دار در تهران از این قرار است که سرداری از سپاه ناپلئون پس از سقوط وی به ایران می‌آید و سرنویشت به نوعی برای او رقم می‌خورد که تا آخر عمر روزگار خود را در تهران بگذراند. داریوش شهبازی، تهران‌پژوه، درباره این سردار و اقدام ماندگارش در تهران می‌گوید: «دولت وقت در زمان ناصرالدین شاه به پاس خدمات آن سردار، فرزندش کلنل نیکلا سمینو را به ایران دعوت می‌کند و اموری را به او می‌سپارد. او بعد از مدتی زندگی در تهران به دختری دل می‌بندد و برای همیشه در این خاک ماندگار می‌شود. سمینو در نیمه دوم پادشاهی ناصرالدین شاه در خیابان لختی (دروازه دولت و سعدی فعلی) حمامی ساخت و برای نخستین بار در این حمام دوش کار گذاشت. او با انجام این کار به نوعی بنیانگذار استفاده از دوش در حمام شد. حمام سمینو تا دوران پهلوی دوم فعال بود.» البته وصل کردن دوش و استفاده از آن در حمام سروصدای بسیاری به راه انداخت و جمعیت زیادی مخالف این کار بودند. آنها اعتقاد داشتند این سبک جدید حمام برای انجام اعمال مذهبی مانند غسل مناسب نیست. به همین خاطر برای جلوگیری از استفاده از دوش در حمام جنبشی با عنوان «جنبش خزینه» شکل گرفت.

به عبارت دقیق‌تر، اوایل دوره پهلوی اول به علت شیوع بیماری از طریق خزینه، استفاده از آن رسماً ممنوع شد. با انتشار این خبر، برخی هم رسماً به این حکم اعتراض کردند. به همین خاطر برخی مردم مدت‌ها به‌صورت پنهانی از خزینه استفاده می‌کردند و سال‌ها طول کشید تا مردم کم‌کم متوجه محاسن دوش حمام شدند. در سال‌های بعد، خانه‌ها برای داشتن آب شرب، لوله‌کشی شدند و کم‌کم در آن دوره در خانه‌ها حمام ساخته شد و «دوش» به خانه‌های تهران راه باز کرد.